Ольга Молодичук

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МОВИ ТВОРІВ ФОЛЬКЛОРУ

Фольклорне мовлення сприяє поглибленому пізнанню національної самобутності мови як такої, оскільки фольклор акумулює в собі найбільш показові її особливості. Без ґрунтовного вивчення мови фольклору навряд чи можна розв'язати проблему джерел літературної мови, впливу фольклору на мову авторської поезії і прози. Зберігаючи кращі зразки вікових мовно-художніх надбань і словесно-виражальних засобів, фольклор має важливе значення не лише для розвитку літературних зразків мови, а й для піднесення культури народу в цілому.

Вивчення народної творчості та її різних жанрових різновидів дає поштовх для виділення у лінгвістиці тексту нового аспекту – вивчення витоків та історичної еволюції структурного та лінгвального наповнення різножанрових писемно-літературних джерел, зокрема й фольклорних. Аналіз народнопоетичної творчості у плані її текстової організації є основним завданням лінгвофольклористики. Особливо виразно лінгвістичний аспект вивчення фольклорних текстів визначився приблизно із середини XX ст., коли почали досліджуватися як жанри, так і мова в цілому, зіставляючись з іншими підсистемами загальнонаціональної мови, зокрема з діалектами. Особливо цікаві у цьому плані праці П.Г. Богатирьова, А.П. Євгеньєвої, С.Я. Єрмоленко, І.А. Осовецького.

Зокрема, П.Г. Богатирьов розглядає питання порівняльного вивчення епосу слов'янських народів, художнього методу у фольклорі, художньої традиції й імпровізації, а також загальної характеристики мови усної народної творчості. І.А. Осовецький приділяє значну увагу вивченню зв'язків мови фольклору і діалекту, питанню тлумачення фольклорного тексту на рівні варіанта й інваріанта Значний внесок у вивчення мови фольклору внесла і А.П. Євгеньєва, розглядаючи питання про місце і функції мови фольклору, про значення і типи повтору, про тавтологію і синонімію, про типи постійних епітетів Саме двоє останніх дослідників висловили тезу про діалектну природу мови усної народної творчості.

До провідних проблем сучасного теоретичного мовознавства, які визначають розвиток лінгвістичної науки та її основні напрямки, належить питання співвідношення мови і мовлення. Протягом більш ніж століття ця проблема стимулювала увагу вчених до поглибленого вивчення відповідних явищ. Цікавість до організації системи мовних елементів, реалізована передусім у працях представників структуралізму, останнім часом замінюється дослідженням мовленнєвотворчих факторів. Внаслідок цього структурне мовознавство (лінгвістика мови) здає свої лідируючі позиції, поступаючись комунікативному мовознавству (лінгвістиці мовлення).

Потрібно відзначити, що протягом останніх десятиліть усно-розмовні тексти вивчаються особливо інтенсивно, і це дозволило виявити основні

принципи і прийоми структурування цього типу мовлення. Вони притаманні не лише йому. При широкому трактуванні поняття «текст» вказані принципи і прийоми можуть вважатися універсальними та інтерпретуватися «як конструктивно-текстові характеристики розмовного мовлення, що дає підстави говорити про звернення учених до аналізу усно-розмовних текстів» [1, 4].

Незважаючи на те що більшість фольклорних творів існує в усному варіанті мовлення, вони ще не стали предметом пильної уваги мовознавців. Проте немає сумніву в тому, що без аналізу мовних особливостей народної творчості та без урахування результатів цього аналізу і часткова, і загальна теорія тексту багато чого можуть втратити у своєму змісті. Насамперед вивчення способів організації фольклорних, особливо ж – народнопісенних текстів, мова яких вирізняється більш високим рівнем опрацьованості порівняно з фольклорною прозою, допоможе визначити генетичні основи і шляхи історичного формування структури писемно-літературних текстів. Адже загальновідомо, що мова фольклору як одна із форм обробленого усного наддіалектного мовлення у багатьох народів була основою для формування писемних літературних мов або принаймі одним із таких компонентів [3, 62]. Тому закономірним є той факт, що текстова організація фольклору впливала на характер і норми побудови стародавніх текстів, що у формуванні цих норм велику роль відіграли уснопоетичні твори як перші результати тих зусиль, які докладалися для вироблення певних канонів текстоутворення.

Отже, без ґрунтовного вивчення мови фольклору неможливо розв’язати проблему джерел літературної мови, впливу фольклору на мову авторської поезії і прози. Крім того, вивчення народнопоетичної мови допомагає глибше пізнати національну самобутність мови в цілому, тому що фольклор зосереджує в собі найбільш показові її особливості. Зберігаючи кращі зразки вікових мовно-художніх надбань і словесно-виражальних засобів, фольклор має важливе значення не лише для розвитку літературних зразків мови, а й для піднесення культури народу в цілому, адже «необхідність у самоописанні» є «однією з найбільших константних ознак культури» [9, 4-5].

Вивчення народної творчості та її різних жанрових різновидів, зрештою, дає поштовх для виділення у лінгвістиці тексту нового аспекту – дослідження витоків та історичної еволюції структури різножанрових писемно-літературних текстів, зокрема й фольклорних, тобто лінгвофольклористики. Саме для неї аналіз народнопоетичної творчості у плані її текстової організації є основним завданням.

Лінгвістичне вивчення фольклору взагалі і окремих його жанрів зокрема розпочалося порівняно недавно. Спочатку воно практично не розмежовувалося з літературознавчим аналізом, тобто «мало літературознавчий ухил» [11, 5].

Збирання уснопоетичних творів і залучення в науковий обіг фактів мови фольклору значно активізувалося у XIX ст., коли були надруковані

збірки зразків народної творчості М.М. Максимовича, А. Метлинського, П.О. Куліша, М.І. Костомарова, Я.Ф. Головацького, П.П. Чубинського, І.Я. Рудченка та ін. Тоді ж з'являються і наукові розвідки, присвячені аналізові фольклорних матеріалів – це праці П.Г. Житецького, О.О. Потебні, М.Ф. Сумцова, Д.І. Яворницького, І.Я. Франка, М.П. Драгоманова. «Записи усної народної творчості збагатили українську літературну мову в її просторовому й часовому вимірах. Вони дають змогу простежити витворення народнопоетичного словника, дослідити шляхи зародження національно-культурної конотації в лексиці, фразеології літературної мови» [6, 5].

Вивчення мови фольклору неможливо уявити без праць О.О. Потебні. Розпочавши свій науковий шлях магістерською дисертацією «О некоторых символах в славянской народной поэзии», учений звертався до цієї проблеми постійно протягом свого життя. Це підтверджує і перелік відповідних наукових праць: «О некоторых символах народной поэзии», «Из записок по русской грамматике», «Объяснения малорусских и сродных народных песен» тощо. Як відзначає А.Т. Хроленко, вагомість висновків дослідника фольклору значно підвищує «врахування значної кількості фактів, взятих із творів фольклору слов'янських народів» [15, 5].

Мову і народну творчість О.О. Потебня розумів як діяльність, як безперервний історичний процес. Саме тому, згідно з його концепцією, наукове осмислення фольклору повинне виходити з аналізу питань розвитку мови. Адже будь-який поетичний образ, який виникає у свідомості народу, перш за все відбивається в мові.

Одним із основних принципів О.О. Потебні стосовно мови народнопоетичних творів був той, що «всі значення в мові за походженням образні, кожне може з плином часу стати безобразним. Обидва стани слова, образність і безобразність, природні» [13, 303].

Велике значення для дослідників мови фольклору мали і наукові праці Ф.І. Буслаєва («Русская поэзия и искусство», «О преподавании отечественного языка») та інші. Зокрема, перша в історії методика викладання рідної мови містила спостереження над окремими явищами уснопоетичної мови.

Цікаві думки про важливість вивчення народних пісень, про зміни їхньої мови і типологічні особливості висловив і видатний філолог та методист І.І. Срезневський.

До української народної пісні неодноразово зверталися і дослідники менталітету українства, глибинних духовних процесів у свідомості й культурі українського народу, його світоглядних засад. Так, пісенний матеріал розглядали у своїх наукових студіях М.І. Костомаров, О.О. Потебня, М.П. Драгоманов, М.Ф. Сумцов, І.Я. Франко, М.С. Грушевський та інші дослідники усної народної творчості. Зокрема, М.І. Костомаров наголошував на тому, що кожен народ має свій ідеал, який можна виявити, звернувшись до фольклорних джерел. Д.І. Чижевський вважав дослідження зразків народної творчості одним із способів пізнання світосприймання різних соціальних типів. Причиною цього є те, що «народна пісня репрезентує бачення

українцем прекрасного, огидного, високого, низького, трагічного, комічного, героїчного, відображає стереотипи поведінки етносу, які тісно пов'язані з його світоглядним уявленнями» [10, 2].

Як відомо, фольклор – синтетичний вид мистецтва. В його творах нерідко «поєднуються елементи різноманітних видів мистецтва –словесного, музичного, хореографічного і театрального» [4, 3]. Але ключовим елементом будь-якого фольклорного твору завжди виступає слово, тому й фольклор може цікавити нас перш за все як мистецтво слова. Особливо важливо проникнути в таїну поетики фольклору. Вона століттями творилася народом, спирається на естетичні смаки й запити широких народних мас, умови ж творення не дозволяли зберігати фольклорні образи у будь-якому іншому вигляді, як у переказах і переспівах та етнографічних записах. «Ми вважаємо, що художні якості фольклору є взагалі вищим можливим досягненням літературної творчості в тих реальних умовах, в яких вона існувала у віддалені історичні епохи» [12, 190]. Саме через це «поетичний стиль творів фольклору повинен бути нами вивченим як своєрідна цілісна система» [10, 8].

Звичайно, мовну поетику як таку вивчають і лінгвісти, і літературознавці. Це зумовлено чітким розмежуванням в наш час мовознавства й літературознавства щодо об'єкта дослідження (чого не було раніше). Однак такий розподіл має і недоліки. Зокрема, фольклорний текст, представляючи собою чітку поетичну систему, потребує розгляду всіх його особливостей у взаємозв'язку та взаємозумовленості. Ця суперечність усувається у лінгвофольклористичних студіях. Як відзначає З.М. Петенєва, «з виникненням такої дисципліни, як лінгвофольклористика, розділення між літературознавчим і лінгвістичним підходами зникає. Необхідність цілісного вивчення уснопоетичних текстів зумовлюється єдністю форми і змісту, які склались історично» [11, 5].

Незважаючи на те що останнім часом все більше дослідників фольклору приділяють значу увагу вивченню його поетики, деякі питання ще недостатньо вивчені, зокрема естетичні функції символіки в народнопоетичній творчості. «Ці функції мають свої особливості, на відміну від літературних. Вони виявляються в більшій органічності того взаємозв'язку, який існує між народними ідеалами і засобами їхнього втілення у фольклорі порівняно з літературою» [2, 163-164]. Зумовлено це тим, що в основі естетичного ідеалу фольклорного твору (а це насамперед народна пісня) лежить народна оцінка життєвих явищ і застосування до них народного розуміння краси. Тому пісенний фольклор містить у собі неоціненний матеріал для вивчення традиційних етико-естетичних засад українського народу, а також відображає еволюцію ідеалів, яка відбулася в процесі історичного розвитку нації.

Фольклорний текст у лексичному і семантичному аспектах може досліджуватися по-різному. З позицій художньої стилістики словник фольклору розглядається дещо відособлено від узвичаєних традицій, тому що фольклорне слово ускладнене додатковою естетичною функцією.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень позначається посиленою увагою до семантики слова і вислову взагалі. У процесі наукового пізнання семантики художнього тексту важливе значення має вивчення семантики поетичних номінацій, оскільки аналіз художнього тексту починається з аналізу слова, яке тут «набуває нового сенсу, котрий неможливо передбачити в жодному словникові» [14, 210]. Саме у мові фольклору В.В. Виноградов убачав «національно-семантичну систему як специфічне відображення історії суспільства, пізнавальної діяльності народу» [2, 9]. Адже «фольклор відображає і народну філософію, і політичні устремління, і моральні норми, і естетичні принципи, що виводить його за межі побутових функцій» [7, 5].

Отже, фольклор становить собою особливий вид словесного мистецтва, який відрізняється від авторської літератури соціальною природою (як витвір народних мас); ідейною сутністю (як засіб вираження прагнень народу, його психології, розуміння і оцінки життя) та художньою своєрідністю (наявністю особливих жанрів і виражальних засобів, а також функціональної різноманітності). Погляд на фольклор як на специфічну форму мовлення характерний для лінгвофольклористики, яка, порівняно недавно виокремившись зі складу літературознавчих та лінгвістичних дисциплін, забезпечує комплексний аналіз мовних особливостей усіх жанрів народнопоетичної творчості, звертаючи особливу увагу на фольклорне слово з його узагальненістю, різноплановістю, багатозначністю та іншими факторами художнього порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко Е.Б. Принципы народно-песенного текстообразования. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1988. – 174 с.
2. Астафьева Л.А. Эстетические функции символики в народных лирических песнях // Проблемы фольклора. – М.: Наука, 1975. – С. 163-169.
3. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 527 с.
4. Гусев В.Е. Эстетика фольклора. – Л., Наука, 1967. – 319 с.
5. Евгеньева А.П. О некоторых поэтических особенностях русского устного эпоса XVI-XIX вв. (постоянный эпитет). – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 233 с.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.
7. Кравцов Н.И. Проблемы теории фольклора // Проблемы фольклора. – М., 1975.
8. Лазутин С.Г. О фольклористическом аспекте в изучении языка народной поэзии // Русская литература. – 1959. – № 3. – С. 69-78.
9. Лотман Н.М. Статьи по типологии культуры. – Вып. 2. – Тарту, 1973. – 94 с.
10. Мельник Н.Г. Етико-естетичні засади української соціально-побутової

пісні: Автореф. дис. …канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 2001. – 15 с.
11. Петенева З.М. Язык и стиль русских былин. – Львов: Изд-во при Львовском ун-те, 1985. – 209 с.
12. Плісецький М.М. Фольклор у книзі, його естетичне значення // Книга, читач, сучасність: Збірник статей. – Харків: РВВ Книжкові палати, 1971. – 203 с.
13. Потебня А.А. Слово і міф. – М.: Правда, 1989. – 282 с.
14. Ревзин И.И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы. – М.: Наука, 1977. – 263 с.
15. Хроленко А.Т. Лексика русской народной поэзии (на материале лирич. песни): Пособие для студентов филологов по лингвофольклористике). – Курск: Курский гос. пед. ин-т, 1976. – 64 с.